

Пашкова О.Б.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У публікації розглядаються історико-культурні та політико-економічні фактори деконсолідації й консолідації українського соціуму та обґрунтовано необхідність створення загальноприйнятої методологічної моделі, яка б узагальнювала та інтегрувала теоретичні напрацюван-

ня українських учених стосовно національної ідеї та проблемності соціально-політичної консолідації.

Ключові слова: національна ідея, ідентифікація, інтеграція, диференціація, соціально-політична консолідація, консолідація-адаптація, консолідація-ідентифікація, консолідація-трансформація.

Pashkova Oksana. Socio-political factors of Ukrainian society consolidation. This publication deals with the historical-cultural and politico-economic factors of deconsolidation and consolidation of the Ukrainian society and was proven the necessity to create a common methodological model, which would conclude and integrate theoretical achievements of Ukrainian scientists regarding to the national idea and problems of social and political consolidation.

Keywords: national idea, identification, integration, differentiation, social and political consolidation, consolidation-adaptation, consolidation-identification, consolidation-transformation.

Актуальність теми дослідження

Досвід понад двадцяти років незалежності України засвідчив, що подальша розбудова української держави не є можливою без належного рівня єдності. В суспільстві, де різні політичні сили та прошарки населення керуються досить полярними ціннісними настановами, неминуче виникають суспільно-політичні проблеми. На жаль, характерними особливостями сучасного українського суспільства є домінування деконсолідаційних тенденцій над консолідаційними та розбалансованість ціннісно-нормативної системи. Адже, з одного боку, транзитна модель соціальної поведінки вийшла за межі традиційного конформізму, з другого – вона ще не відповідає потребам нової системи цінностей, орієнтованої на свободу вибору та прагматизм, а факт відсутності сформульованої національної ідеї як масово шанованих в суспільстві цінностей, норм та пріоритетів поглиблює цей процес.

Український соціум ще не визначився в головному: наскільки покладатися в організації життя на державу, бо не справдились очікування. Настала зневіра, розгубле-

ність, страх людей перед прийдешнім. Курс реформ не привів до бажаних результатів, бо проводився безсистемно, суперечливо і необґрунтовано через відсутність чіткого уявлення про цілі, методи, напрями та засоби здійснення реформ. Ще кілька років тому ми сподівалися на стабільність, взаємоузгодженість усіх соціальних процесів, але досі маємо невизначену перспективу.

Щоб не допустити деструктивних тенденцій, зберегти політичні здобутки та спрогнозувати майбутнє, необхідна, на нашу думку, свідома робота щодо соціально-політичної консолідації і на рівні держави, і на рівні суспільства, і на рівні науковців – перш за все філософів та політологів.

Ступінь розробки проблеми

Проблема національної, соціально-економічної, політичної консолідації українського народу є предметом уваги багатьох дослідників у контексті дослідження тих чи інших болючих питань сучасного українського державотворення. Зокрема, етнополітичні і державознавчі процеси, спрямовані на консолідацію українського суспільства, ґрунтовно аналізуються у працях В. Бабкіна, К. Вітман, В. Євтуха, Ф. Канака, О. Картунова, І. Кресіної, І. Кураса, О. Майбороди, М. Михальченка, Л. Нагорної, В. Ребкала, Ю. Римаренка, М. Розумного, Л. Шкляра, М. Шульги та ін.

Дискусія довкола цих проблем ще не завершена, оскільки досі не запропоновані переконливі шляхи їхнього вирішення.

На наш погляд, можна вийти на розв'язання цих проблем або перевести їх з проблемної площини в констатуючу, якщо розглядати їх у тісній взаємозалежності та взаємозв'язку з процесом усвідомлення та практичного втілення національної ідеї, визнаючи при цьому її потенційну здатність певною мірою нівелювати соціокультурну біполярність в українському суспільстві.

Основним завданням цієї статі є визначення соціально-політичних факторів процесу консолідації в сучасному українському суспільстві.

Дослідження проблеми соціально-політичної консолідації українського суспільства та впливових чинників щодо її

розв'язання вимагає, по-перше, вирішення питання адекватного наповнення української національної ідеї, по-друге, з'ясування особливостей сучасного стану соціально-політичної консолідації, об'єктивних і суб'єктивних перешкод в цьому процесі; по-третє, з'ясування їхнього впливу на соціально-політичну консолідацію за умов включеності національної ідеї в цей процес. Особливу увагу слід звернути на те, що процес соціально-політичної консолідації пов'язаний з трансформаціями в усіх галузях суспільного життя.

У період переростання нації етнічної в націю політичну виникає комплекс ідей стосовно розбудови держави, який називають «національною ідеєю», хоча він фактично є суспільною ідеологією і відображає багатопланові інтереси усіх національностей, що творять політичну націю і адекватну їй державу. Ця консолідуюча суспільна ідеологія спирається на цінності, що забезпечують соціально-політичну консолідацію суспільства. Таким чином, національна ідея постає сукупністю уявлень та поглядів щодо консолідації нації навколо спільної мети – здобуття політичної незалежності, побудови громадянського суспільства, а також процесом політичного самопізнання та самореалізації. З одного боку, національна ідея віддзеркалює право нації на самовизначення, а з другого – визначає місце нації у загальнолюдській спільноті, передбачає утвердження в суспільстві загальнолюдських цінностей. Тому національна ідея – це, по-перше, своєрідний національний ідеал, сукупність народних прагнень до кращої організації життя; по-друге, ставлення людини до цього ідеалу; по-третє, орієнтація на досягнення консолідації суспільства.

Що ж до консолідації, то вона сьогодні розглядається головним чином у літературі, присвяченій демократичному транзиту, де консолідація неодмінно пов'язується із процесом демократизації суспільств і домінуючими є два підходи до її вивчення: вона розглядається як певний етап у процесі демократизації перехідних суспільств і як тенденція, що протистоїть тенденції кількісного зростання групи формальних демократичних держав, що полягає в посиленні демократичних інститутів і демократичної практики в кожній із країн, а також у зміцненні міждержавних зв'язків у співтоваристві демократичних націй.

Політична консолідація (від лат. *consolidatio* – зміцнення, згуртування) – форма політичних відносин, що виражає об'єднання суб'єктів політики з метою досягнення загальних цілей на основі спільних принципів взаємовідносин. Політична консолідація як форма політичних відносин між суб'єктами політики виникає на основі розвинених політичних потреб подолання вузькості існуючих і розвитку нових зв'язків, виникнення нових політичних організацій, що потребують входження у політичну систему і розгортання політичної діяльності, формування нових політичних завдань, захисту від реакційних, деструктивних сил, при втраті контролю за політичною ситуацією і необхідності налагодження політичного функціонування з метою встановлення стабільності в суспільстві та ін. [3, с. 67].

Досить поширеним у сучасній політичній науці є підхід Ф. Шміттєра, що визначає суть процесу консолідації як вибір, що веде до формування сукупності правил політичної гри, у найкращому випадку домовленостей, які є результатом взаємної згоди [7].

Ключовою дилемою консолідації в цьому контексті є питання про той набір інструментів, методів, засобів, з якими політики можуть погодитися, а громадяни побажають підтримати. Інакше кажучи, йдеться про певну згоду щодо певного набору правил політичної поведінки, діяльності, з використанням яких розв'язалися б і соціально-політичні конфлікти, що виникають, і, взагалі, був би заповнений первинний концептуальний вакуум. Цей підхід є актуальним і важливим тому, що українське суспільство є як конфліктним, так і суспільством з високим рівнем невизначеності в соціально-політичній і духовній сфері, отже, національна ідея як духовний чинник може позитивно вплинути на процес згуртування українського народу завдяки своєму консолідаційному потенціалу.

Також, на нашу думку, продуктивним є підхід, коли консолідацію розглядають у протиставленні деградації, і в цьому контексті (у теорії систем) під консолідацією розуміють зміцнення, згуртування суспільства [6].

Соціально-політична консолідація, на нашу думку, має свої якісні стани. Йдеться про визначення етапів

соціально-політичної консолідації суспільства на основі національної ідеї як одного з її консолідуючих чинників.

Перший етап визначаємо як консолідацію-адаптацію, коли інтеграція й диференціація в зміні свого співвідношення сприяють організації та пристосуванню до нових умов або до умов, що змінилися. «Адаптація – одна з висунутих Парсонсом функціональних передумов існування суспільства – визначає способи, яким індивіди пристосовуються до навколишнього середовища й видозмінюють це середовище відповідно до власних цілей» [5, с. 12]. Це такий рівень взаємодії системи й середовища, коли й та, і інша змінюються в малих масштабах, причому кожна з них зберігає свою якісну визначеність. Адаптація не викликає принципових змін у системі. Система реагує в цьому випадку певною перебудовою своїх елементів у зв'язку з так званою стратегією адаптації, тобто кодом поведінки й реагування на середовище, характерним для системи.

Щодо проблеми, пов'язаної із впливом національної ідеї на розбудову українського суспільства, політичних і соціальних інститутів, їхня взаємодія на початковій своїй стадії реалізується як адаптація через інтеграцію-диференціацію. Нові засади національної ідеї сприймаються кожним політичним інститутом або соціальною спільністю диференційовано, залежно від характеру групового, інституціонального інтересу.

Загалом, адаптація нових або раніше невідомих ідеологічних стереотипів до суб'єктів відтворює процес інтеграції-диференціації. Національна ідея як певна ціннісна система, що адаптується, одночасно неначе розмивається, коли її елементи й сюжети інтегруються в інші групові й інституціональні стереотипи. Разом з тим вона набуває й внутрішньої цілісності, стикнувшись із досвідом великої кількості суб'єктів і інститутів. Це вже цілісність, виведена не чисто логічним шляхом, а шляхом емпіричним, соціально диференційованим.

Коли інтеграція-диференціація формують певний подібний стан організації або системи, характерний для інших організацій і систем у межах їхньої безлічі, ми виділяємо другий етап – консолідацію-ідентифікацію. Через іденти-

фікацію відтворюється взаємозв'язок політико-ідеологічного й політико-інституціонального процесів.

Ідентифікація як взаємодія національної ідеї з політичними та соціальними інститутами й соціальними суб'єктами політичного процесу є подальшим розвитком адаптації.

У межах адаптації відбувається свого роду «прищеплювання» нового наповнення національної ідеї політичним і соціальним суб'єктам. Утворюється збіг тенденцій еволюції суб'єктів, інститутів й ідеологічних сюжетів, коли ідейно-світоглядні орієнтації в початковій своїй стадії відповідають соціально-політичній природі носіїв цього світогляду. На стадії ідентифікації національна ідея й ментальні стереотипи освоюються політичними суб'єктами, стають повністю «своїми», доповнюючи соціально-політичну природу суб'єктів.

Третій етап ми визначаємо як консолідацію-трансформацію, коли інтеграція-диференціація докорінно змінюють систему і досить істотно трансформують її природу. Це завершальний етап взаємодії через інтеграцію-диференціацію соціально-політичних інститутів і національної ідеї, коли докорінно внаслідок даної взаємодії змінюється й те, і інше. Трансформація – це взаємно стимулюючі моделі національної ідеї як загальної національно-суспільної мети та зміни соціальної дії громадян держави, з одного боку, і модель функціонування політичних та соціальних інститутів, що характеризується їхнім об'єднанням для досягнення цієї спільної мети (національної ідеї) на основі спільних принципів взаємовідносин – з іншого.

Національна ідея, отже, настільки модифікує соціально-політичні інститути, що вони починають реалізовувати принципово інші функції. У цьому випадку національна ідея може розглядатися не тільки як суто ідейний вплив, але й як політична дія, ідейно вмотивована. Однак трансформуватися з різних причин може й сама національна ідея. Вона може реалізуватися і як факт, і як певна інтелектуально-світоглядна тенденція. Національна ідея – це вже трансформація.

Сьогодні можна говорити про досягнення в українському соціумі консолідації-адаптації, яка пов'язана з масовим усвідомленням неможливості реставрації колишньої політичної системи. На думку автора, таку адаптацію-консоліда-

цію можна визначити як більш-менш нейтрально-негативно-позитивну. Позитивно те, що більшість громадян розуміє: політичному курсу (на демократизацію, побудову правової держави та громадянського суспільства тощо) і в глобальному плані, і з погляду психологічного стану суспільства немає альтернативи. Відбувся глобальний психологічний злам у суспільній свідомості на користь ринкових та інформаційних соціальних технологій.

Негативним ми визнаємо той факт, що нова соціальна й економічна політика в Україні супроводжується погіршенням матеріального становища її населення. Соціально-політична консолідація українського суспільства накладається на соціальну структуру перехідного, трансформаційного типу. Вектор суспільного розвитку достатньою мірою не визначився, не визначилися політичні інструменти й інститути консолідації. У зв'язку із цим особливо актуалізується питання про створення теоретичної моделі соціально-політичної консолідації. Дану модель необхідно теоретично вписати в ті соціально-політичні параметри, які характерні для сучасного етапу розвитку українського суспільства.

Отже, дотримуючись логіки нашого дослідження, вкрай необхідним, на нашу думку, є аналіз співвідношення категорій «політична консолідація», «організація», «інтеграція», «диференціація». В найзагальнішому вигляді, на нашу думку, воно є таким: у своїй сукупності вони становлять певну єдність, певне проблемне поле. «Інтеграція» і «диференціація» фіксують певні процеси, зміни й тенденції; «організація» – той або інший момент рівноваги між ними; стан взаємодії й залежності. «Політична консолідація» є радше приватний варіант інтеграції, диференціації й організації, що втілюється в усвідомлених, політично мотивованих і організованих діях. Інакше кажучи, політична консолідація, на відміну від інтеграції, протікає на рівні свідомості.

Консолідація, будучи однією з характеристик взаємодії різних соціальних суб'єктів і політичних акторів, є одним зі шляхів досягнення соціальної згоди в суспільстві, що особливо важливо для суспільства трансформаційного, яким є сьогодні Україна. А своєрідну точку відліку в цьому процесі має покласти концепція національної ідеї, сприй-

нята більшістю громадян України. Але саме тут виникає проблема: адже до цього часу жоден із запропонованих проектів національної ідеї не знайшов громадського визнання. Саме тому сьогодні є вкрай актуальним проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні причини та перешкоди, які не дали змоги національній ідеї якісно вплинути на процес політичної консолідації.

Свого часу В. Липинський вказував на одну із причин невдач української революції: «необуздане хамство і цей раз розвалило українську державу» [4, с. 63]. Ця теза стосувалася партійного і світоглядного українського егоцентризму – небажання поступитися своїми вузькопартійними інтересами заради загальнонаціональних і, як наслідок, – невміння йти на компроміс. В умовах ідеологічної невизначеності надто повільно відбувається соціально-політична консолідація українського народу, усвідомлення українцями свого державного статусу, своєї національної ідеї, серцевину якої складає політично сформульована етнічна українська ідея, бо ж національне корениться в етнічному, виростає з нього. Аби самоорганізуватися в авторитетну, сильну державу, нам і сьогодні вкрай потрібна українська національна ідея.

Водночас, ми вважаємо, що ціннісно-нормативна система як сукупність найважливіших цінностей і норм поведінки громадян є одією з основних складових консолідації суспільства. У стабільному соціумі їй відведена роль регулятора поведінкових особливостей як напряму через рольові інтеграції людей з різними соціальними статусами, так і шляхом опосередкованого формування ціннісних орієнтацій, установок, життєвих планів, які уможливають осмислену підготовку виконання обраних ролей.

Висновки

Враховуючи все зазначене, автор доходить висновку, що вироблення консолідованого розуміння спільної для суспільства системи цінностей, мети у формі національної ідеї з урахуванням особливостей української соціально-політичної консолідації постає необхідною умовою прогресивного розвитку української держави та суспільства.

Водночас, відсутність загальноприйнятої методологічної моделі, яка б узагальнювала та інтегрувала теоретичні напрацювання українських учених стосовно національної ідеї та проблемності соціально-політичної консолідації, позбавляє Україну визначеної мети суспільного розвитку та державотворення. Відсутність ціннісних орієнтацій у суспільстві та конфлікт інтересів еліти і народу – все це вимагає напрацювання теоретико-методологічних засад щодо соціально-політичної консолідації суспільства, враховуючи при цьому об'єднанчі можливості української національної ідеї.

---

1. Гельман В. Постсоветские политические трансформации. наброски к теории / В. Гельман // Полис. – 2001. – № 1. – С. 15–27.

2. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні: пострадянська деінституалізація й особливості становлення нових соціальних інститутів / Є. Головаха, Н. Паніна // Політична думка. – 2001. – № 4. – С. 17–26.

3. Дзюбко І. С. Політологія / І. С. Дзюбко, В. Ф. Панібудьласка. – К. : Вища школа, 1993. – 271 с.

4. Липинський В. Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 61–67.

5. Лоусон Т. Соціологія. А–Я : словарь-справочник / Т. Лоусон, Дж. Гэррод. – М. : Прогресс, 2000. – 326 с.

6. Руткевич М. Н. Консолидация общества и социальные противоречия / М. Н. Руткевич // Социс. – 2001. – № 1. – С. 18–24.

7. Шмиттер Ф. Размышление о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16–27.